

ЕТНОРЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ МОГИЛІВСЬКОГО ПОВІТУ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Сергій Чорний

Етнорелігійний склад населення на території колишнього Могилівського повіту формувався відповідно до історичних змін. З приєднанням даної частини Поділля в 1434 році до Польського Королівства тут з'являються польські переселенці, а за ними і євреї. З 1793 року край перейшов до складу Російської імперії, і, відповідно, сюди почали переселятися росіяни. У даній статті розглянуто етнічний та релігійний склад населення Поділля на початку XX ст. Саме в цей час з'являються перші ґрунтовні відомості про склад населення повіту. У 1897 році в Російській імперії проводився перепис населення, а в 1906 — обстеження Подільської губернії, за яким було визначено релігійний склад людності.

При визначенні етнічного складу мешканців краю в 1897 році виникають певні труднощі через те, що переписом визначалася тільки рідна мова населення. Багато українців визнавало рідною російську мову, а багато поляків — українську, проте дані про релігійний склад населення, а також про місце народження — допомагають уточнити їхню чисельність. Цінними є дані П. П. Чубинського, який визначив чисельність поляків разом із їхньою соціальною приналежністю.

Значним недоліком перепису 1897 року було і те, що в підсумках показано мовний склад населення тільки за великими адміністративними одиницями — губерніями і повітами, — проте було опубліковано дані про релігійний склад людності в поселеннях з чисельністю мешканців більше 500 чоловік.

Крім перепису автором опрацьовано дані обстеження 1906 року, які дозволяють встановити релігійний склад населення не тільки повітів, але й волостей і майже всіх поселень Подільської губернії.

Загалом досліджень і ґрунтовних праць з етностатистики Поділля небагато, а детальних картосхем — одиниці. Усі найголовніші географічні, історичні, етнографічні відомості про всі поселення Поділля містить праця Ю. Й. Сіцинського «Приходы и церкви Подольской епархии»¹. Вивченням даної теми займався П. П. Чубинський², В. К. Гульдман³, А. П. Крилов⁴, В. В. Малий⁵, Л. Л. Місінкевич⁶. Деякі дані зустрічаються в довідниках: «Памятная книжка Подольской губернии...», «Обзор Подольской губернии...», «Сведения о населении Подольской губернии в 1906 году» (Кам'янець-Подільський, 1907), багато відомостей міститься в підсумках переписів: «Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Подольская губерния» (СПб., 1905); «Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г.» (СПб., 1905). За підсумками експедиції П. П. Чубинського, К. Л. Моржецький уклав карти: «Карта еврейского населения Юго-Западного края» (СПб., б. р.); «Карта католиков, в том числе поляков, Юго-Западного края», інші картосхеми показували етнорелігійний склад населення Поділля загалом.

Отже, за переписом 1897 року в Могилівському повіті налічувалося 227 672 мешканці, з них українців за мовою — 183 353 чол. (80,53 %); євреїв — 33 036 чол. (14,51 %); росіян — 6 377 чол. (2,8 %); поляків — 4 249 чол. (1,87 %); інших — 657 чол. (0,29 %)⁷. Питома вага етнічних груп була близькою до середньої по Подільській губернії, за винятком дещо вищої частки євреїв. Якщо розглядати міське і

сільське населення, то в містах більшість населення становили євреї (в Могилеві — 54,6 %, у Барі — 57,7 %), там проживала половина росіян, відсоток поляків хоча і був вищим за середній по повіту, проте $\frac{3}{4}$ їх складали сільські мешканці⁸. Хоча російських сіл у повіті не було, значну частину населення села Балки становили старообрядці (за переписом 1897 року це село показано в складі Бара).

Релігійний склад населення повіту в 1897 році був таким: православні — 174 119 чол. (76,48 %); іудеї — 33 297 чол. (14,62 %); римо-католики — 19 605 чол. (8,61 %); старообрядці — 307 чол. (0,13 %); протестанти — 175 чол. (0,08 %); інші — 169 чол. (0,08 %)⁹. Майже всі православні були росіянами й українцями, майже всі іудеї розмовляли єврейською мовою, проте серед римо-католиків поляки за мовою складали тільки п'яту частину, решта була україномовною. Поляками за етнічною приналежністю були майже всі поміщики римо-католицького віросповідання, частина католиків-міщан і незначна кількість католиків-селян. Більшість поляків мешкала в селах навколо Бара, Лучинця, Сніткова і Шаргорода. У середньому по Подільській губернії частка поляків серед римо-католиків складала 22–40 %¹⁰.

За переписом 1897 року етнорелігійний склад міст Могилівського повіту був таким: у Могилеві українців налічувалося 6 512 (29,18 %); росіян — 2 668 (11,96 %); православних — 8 808 (39,47 %); євреїв — 12 188 (54,62 %); іудеїв — 12 344 (55,32 %); поляків — 684 (3,07 %); римо-католиків — 978 (4,38 %)¹¹. Як бачимо, частина євреїв і поляків уважала рідною російську мову, бо чисельність православних є дещо меншою, ніж українців і росіян за мовною ознакою. Розмовляла російською мовою і частина українців, проте точно встановити їх кількість немає можливості. Якщо аналізувати соціальну структуру населення (росіяни складали значну частину адміністрації, аристократії і військових), то росіян за походженням у Могилеві було вдвічі менше, ніж за мовою. Українців і росіян у Барі налічувалося, відповідно, 3 332 (33,38 %) і 485 (4,86 %); православних — 2 639 (26,44 %); старообрядців (усі вони мешкали в передмісті Бал-

ки) — 233 (2,33 %); євреїв — 5 764 (57,74 %); іудеїв — 5 772 (57,82 %); поляків — 378 (3,79 %); римо-католиків — 1 332 (13,34 %)¹². Аналізуючи ці дані, можна зробити висновок, що приблизно 1 тис. римо-католиків уважала рідною українську мову, проте за даними перепису 1926 року етнічних поляків серед них було менше половини.

Етнорелігійний склад сільського населення Могилівського повіту був таким: українці — 173 509 (88,81 %); росіяни — 3 224 (1,65 %); православні — 162 672 (83,26 %); євреї — 15 084 (7,72 %); іудеї — 15 181 (7,77 %); поляки — 3 187 (1,63 %); римо-католики — 17 295 (8,85 %)¹³, тобто 14 тис. католиків розмовляло українською мовою, проте етнічних поляків, за даними перепису 1926 року, нараховувалося 5–6 тис. чол.

За оцінкою автора в кінці XIX ст. етнічний склад Могилівського повіту був таким: українці — 181–182 тис. чол.; євреї — 33,3 тис. чол.; поляки — 7 тис. чол.; росіяни — 5 тис. чол.; інші — близько 1 тис. чол.

Цікавими є дані перепису 1897 року про становий склад населення: 97,4 % селян складали українці; 71,4 % міщан — євреї; майже половину (49 %) поміщиків становили поляки; 28 % — українці; 23 % — росіяни¹⁴; тобто головні позиції в суспільстві й економіці повіту займали етнічні меншини — євреї, поляки, росіяни.

Через відсутність детальних даних про етнічний склад сільського населення Могилівського повіту розглянемо його релігійний склад. Отже, за переписом 1897 року православні складали більшість населення в майже всіх селах і містечках (містечками вважали великі поселення, в яких євреї складали більше 10 %), окрім деяких сіл навколо Бара (Шершні, Чемериські Хутори) і Шаргорода (Козлівка, Шостаківка), а також містечок Копайгород, Снітків, Шаргород. Відомості 1906 року про населення Подільської губернії показують ще декілька сіл, де православні складали меншість: Адамівка, Лодзіївка, Окладне, Ястрембець у Терешківській волості і Розкіш у Шаргородській — тут переважали римо-католики. Загальна чисельність і відсоток православних у 1906 році були такими:

Таблиця 1. Православні Могилівського повіту за статистикою 1906 року¹⁵

Волості	Загалом	Православні	%
Бронницька	9740	9605	98,61 %
Вендичанська	10529	10197	96,85 %
Хоньковецька	13764	13328	96,83 %
Сербівська	15578	15062	96,69 %
Кукавська	12039	11429	94,93 %
Мар'янівська	14775	13036	88,23 %
Котюжанська	12067	10636	88,14 %
Яришівська	14336	12470	86,98 %
Озаринецька	9853	8414	85,40 %
Терешківська	20974	17501	83,44 %
Копайгородська	20155	16568	82,20 %
Лучинецька	10621	8225	77,44 %
Снітківська	11658	8631	74,03 %
Шаргородська	21343	11744	55,03 %
Разом	197432	166846	84,51 %

Отже, в Могилівському повіті православні становили більшість населення у всіх волостях, меншим за середній по повіту їх відсоток був у Копайгородській волості (тут проживало чимало іудеїв), Лучинецькій, Снітківській, Шаргородській (переважали іудеї і римо-католики), Терешківській (проживало багато римо-католиків).

Другими за чисельністю в повіті були іудеї. Вони в Польщі мали привілеї, даровані королями Болеславом II і Казимиром III у XIII–XIV ст., тому, зазнаючи утисків і переслідувань у Західній Європі, вони почали активно переселятися до Польського Королівства. Очевидно, що після входження Західного Поділля до його складу в 1434 році сюди активно починають переселятися

іудеї. Головними заняттями євреїв у Могилівському повіті були оренда, торгівля і ремісництво. За переписом 1897 року 54,4 % їх чисельності мешкало в Барі і Могилеві, ще 35,6 % — у восьми містечках повіту, тобто тільки кожний десятий єврей мешкав у сільській місцевості. Більше половини населення іудеї складала в містечках Шаргород (72,15 %) і Копайгород (58,31 %) ¹⁶. За відомостями 1906 року частка іудеїв була найвищою саме в тих волостях, у складі яких були містечка. Винятком було село Попівці, де чисельність іудеїв була значною (511 чол. і 14,8 %), проте статусу містечка воно не мало. Докладні дані про іудеїв Могилівського повіту подано в наступних таблицях:

Таблиця 2. Іудеї Могилівського повіту за відомостями 1897 року¹⁷

Населені пункти	Загалом	Іудеї	%
Шаргород	5529	3989	72,15 %
Копайгород	2950	1720	58,31 %
Бар	9982	5773	57,83 %
Могилів	22315	12344	55,32 %
Яришів	3642	1499	41,16 %
Снітків	2886	1126	39,02 %
Ялтушків	3533	1238	35,04 %
Лучинець	3869	1050	27,14 %
Озаринці	3954	994	25,14 %
Верхівка	1344	251	18,68 %
Попівці	3454	511	14,79 %
Комаровецькі (Барські) Хутори	495	58	11,72 %
Інші поселення	163719	2744	1,68 %
Разом	227672	33297	14,62 %

Таблиця 3. Іудеї Могилівського повіту за статистикою 1906 року¹⁸

Волості	Всього	Іудеї	%
Шаргородська	21343	5322	24,94 %
Копайгородська	20155	2618	12,99 %
Лучинецька	10621	1210	11,39 %
Озаринецька	9853	1079	10,95 %
Яришівська	14336	1508	10,52 %
Снітківська	11658	1191	10,22 %
Терешківська	20974	1271	6,06 %
Мар'янівська	14775	829	5,61 %
Котюжанська	12067	200	1,66 %
Кукавська	12039	192	1,59 %
Хоньковецька	13764	200	1,45 %
Вендичанська	10529	101	0,96 %
Сербівська	15578	140	0,90 %
Бронницька	9740	82	0,84 %
Разом	197432	15943	8,08 %

Римо-католики на Поділлі з'являються, ймовірно, із середини XIV ст., вже з 1375 року тут існувало Кам'янецьке єпископство. Польська колонізація Поділля продовжувалася весь час перебування краю в складі Речі Посполитої. На території Могилівського повіту найдавнішою римо-католицькою парафією була барська. У кінці XIX ст. в складі Могилівського деканату налічувалося дев'ять парафій: барська, копайгородська, лучинецька, могилівська, озаринецька, снітківська, шаргородська,

ялушківська, яришівська. За переписом 1897 року римо-католики становили більшість населення в таких селах: Шостаківка (91,5 %), Козлівка (69,4 %), Шершні (64,1 %). На відміну від іудеїв, $\frac{9}{10}$ яких мешкало в десяти населених пунктах, римо-католики в Могилівському повіті жили розпорошено – у 31 поселенні, де питома вага їх перевищувала 10 %, налічувалося всього 11,4 тис. католиків або 58 % від загальної кількості¹⁹. Загалом чисельність римо-католиків у повіті була такою:

Таблиця 4. Римо-католики Могилівського повіту за переписом 1897 року²⁰

Населені пункти	Загалом	Римо-католики	%
Шостаківка	1348	1233	91,47 %
Козлівка	877	609	69,44 %
Шершні	626	401	64,06 %
Чемериські Хутори	556	245	44,06 %
Плебанівка	2194	895	40,79 %
Митки	1243	434	34,92 %
Горай	1027	342	33,30 %
Киянівка	623	163	26,16 %
Снітків	2886	738	25,57 %
Конева	945	236	24,97 %
Гибалівка	1756	436	24,83 %
Котюжани	2109	471	22,33 %
Ольчедаїв Вищий	2767	568	20,53 %
Голубівка	552	104	18,84 %
Долиняни	1326	246	18,55 %
Лучинчик	2414	435	18,02 %

Барок	782	128	16,37 %
Хрінівка	1510	245	16,23 %
Теклівка	844	134	15,88 %
Кошаринці	1410	208	14,75 %
Попівці	3454	500	14,48 %
Бар	9982	1332	13,34 %
Лозова	2709	339	12,51 %
Сеферівка	646	78	12,07 %
Супівка	979	109	11,13 %
Комаровецькі (Барські) Хутори	495	54	10,91 %
Серебринець	1754	187	10,66 %
Берлинці Польові	947	98	10,35 %
Грабівці	1098	113	10,29 %
Степанки	956	97	10,15 %
Михайлівці	2153	217	10,08 %
Інші поселення	174704	8210	4,70 %
Разом	227672	19605	8,61 %

За відомостями 1906 року майже $\frac{3}{4}$ чисельності римо-католиків повіту мешкало в п'яти волостях: Шаргородській (4 277 чол., 20,04 % від усього населення), Снітківській (1 827, 15,67 %), Лучинецькій (1 183, 11,14 %), Терешківській (2 198, 10,48 %), Котюжанській (10,2 %) ²¹. Окрім зазначених поселень відсоток католиків був значним також у селах поблизу Бара (Терешківська волость): Окладному (97,16 %), Адамівці (80,11 %), Ястрембці (63,92 %), Лодзівці (62,09 %), Пляцині (37,04 %), Войнашівці (12,41 %); поблизу Шаргорода: Розкоші (86,8 %), хуторах Добровольського (43,18 %) і Дьяковського (36,47 %), Коропівні (10,34 %) ²². Зважаючи на дані перепису 1926 року, етнічними поляками можна вважати римо-католиків у селах Адамівка, Горай, Лодзівка, Окладне, Снітків, Чемериські Хутори, Шершні, значну частину католиків у Котюжанах, Плебанівці, у місті Бар.

¹ *Сицинський Ю.* Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Выпуск девятый. – Кам'янець-Подільський, 1901.

² *Чубинський П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – СПб., 1872–1878.

³ *Гульдман В.* Справочная книжка Подольской губернии. – Кам'янець-Подільський, 1888; *Гульдман В.* Подольская губерния. Опыт географического и статистического описания. – Кам'янець-Подільський, 1889; *Гульдман В. К.* Населенные места Подольской губернии. – Кам'янець-Подільський, 1893.

Росіяни на Поділлі з'явилися в другій половині XVIII ст., коли старовіри, тікаючи від переселень, заснували ряд сіл. Другу хвилю переселень можна простежити після приєднання краю до Російської імперії в 1793 році. Серед росіян переважають поміщики, чиновники, військові й духовенство. У Могилівському повіті старообрядницьких сіл не було, проте в селі Балки старовіри становили значну частину населення. Привертає увагу той факт, що за відсутності російських поселень більше 3 тис. чол. у сільській місцевості вказали рідною російську мову. Очевидно, що як і в містах, значну частину російськомовного населення складали українці.

Окрім євреїв, поляків, росіян і українців у Могилівському повіті мешкали також німці (175 чол.), татари (121 чол.), чехи (101 чол.), удмурти (40 чол.) ²³.

⁴ *Крылов А.* Населенные места Подольской губернии. – Кам'янець-Подільський, 1905.

⁵ *Малий В.* Етнічний і релігійний склад населення Поділля наприкінці XIX ст. – Кам'янець-Подільський, 1995.

⁶ *Місінкевич Л.* Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті роки XX ст.). – К., 2001.

⁷ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1904. – Т. 32. Подольская губ. – С. 98–101. Розрахунки автора.

⁸ Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1904. – Т. 32. Подольская губ. – С. 98–101.

- ⁹ Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1904. – Т. 32. Подольская губ. – С. 96, 97.
- ¹⁰ Гульдман В. Подольская губерния. Опыт географического и статистического описания. – Кам'янець-Подільський, 1889. – С. 91, 92.
- ¹¹ Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1904. – Т. 32. Подольская губ. – С. 96–101.
- ¹² Там само.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Там само. – С. 266–269.
- ¹⁵ Розраховано за: Сведения о населении Подольской губернии в 1906 году. – Кам'янець-Подільський, 1907. – С. 7.
- ¹⁶ Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. – СПб., 1905. – С. 162, 169.
- ¹⁷ Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. – СПб., 1905. – С. 158–170.
- ¹⁸ Розраховано за: Сведения о населении Подольской губернии в 1906 году. – Кам'янець-Подільський, 1907. – С. 7.
- ¹⁹ Розраховано за: Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. – СПб., 1905. – С. 158–170.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Розраховано за: Сведения о населении Подольской губернии в 1906 г. – Кам'янець-Подільський, 1907. – С. 7.
- ²² Там само. – С. 59–61.
- ²³ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1904. – Т. 32. Подольская губ. – С. 98–101.

The author states a number of the ethnostatistical researches concerning Podillia and specifically Mohyliv district and gives the data regarding the ethnoreligious population's composition of the latter according to the 1897 and 1906 censuses.